

”Te hoge belastingen”

De klacht van Cornelis Hendriksz. van Heijst (1689)

door Ton Kappelhof

In 1689 werd het landelijke Tilburg, toen nog een dorp, opgeschrikt door een rel waarvan de juridische nasleep nog tot na 1701 zou duren. Aanleiding waren de zware beschuldigingen die Cornelis Hendriksz. van Heijst uitte aan het adres van het toenmalige gemeentebestuur. Volgens Van Heijst zouden de schepenen schurken zijn en meeneed hebben gepleegd. De drossaard was bereid alles door de vingers te zien als hem maar genoeg zilverstukken werden toegeschoven. De afgelopen jaren was er een financiële wanbeleid gevoerd, en dat had ervoor gezorgd dat Tilburg opgescheept zat met enorme schulden en dat de bevolking zuchtte onder hoge plaatselijke belastingen.

De hele affaire heeft wat weg van een ordinaire dorpsrel, zoals die in die tijd heel gebruikelijk waren. De zaak liep echter uit de hand, toen Van Heijst in 1689 naar Den Haag reisde en zich daar wendde tot de Raad van State, het regeringscollege dat zich dagelijks bezighield met de Generaliteitslanden en dus ook met Tilburg. De heren Edel Mogende waren zeer geïnteresseerd in datgene wat Van Heijst hun te vertellen had.

Tilburg geregeerd door drost en schepenen

Het laat-17de-eeuwse Tilburg was met bijna 10.000 inwoners het grootste ”dorp” van Noord-Brabant en de op een na grootste plaats in dit gebied; alleen Den Bosch was nog wat groter. De Tilburgse bevolking hield zich bezig met de landbouw en met spinnen en weven. De textielnijverheid – toen niet alleen wol maar ook nog linnen – was er even belangrijk als de landbouw. Het produkt, vooral lakense stof, werd grotendeels uitgevoerd naar Leiden om daar gefinished te worden. De afgewerkte lakens werden via Amsterdam, toen het grootste handelscentrum van Europa, verhandeld en naar verre landen geëxporteerd. De meeste Tilburgers hadden hier nauwelijks weet van; waar ze wel wat van merkten, waren de ”regenten”, zoals men dat toen noemde. Tilburg werd namelijk bestuurd door een zevental personen: de drossaard, vijf schepenen en de secretaris, die allen protestant waren. De Hervormde Gemeente van Tilburg was maar klein en de rest van de bevolking was katholiek.

Drost en schepenen vormden bovendien nog een rechtbank waarvan de competentie zich uitstreckte

over Tilburg en Goirle. Wie een misdrijf begaan had, werd voor deze rechtbank gedaagd en behalve in uitzonderlijke gevallen kon men van een Tilburgs strafvonnis niet, zoals dat nu normaal is, bij een hogere rechtbank in beroep gaan. Drost en secretaris zaten in praktijk voor het leven, de schepenen zaten vaak jarenlang in de bank. Ver weg, in Brussel en Den Haag, zaten hogere heren. De heer van de heerlijkheid, de in Brussel wonende katholieke edelman Joseph Schetz van Grobbendonck, had het recht om drost, secretaris, schepenen, dorpsontvanger en nog wat lagere functionarissen te benoemen, als dit maar protestanten waren. De echte machthebbers zaten in Den Haag: Staten-Generaal geassisteerd door de Raad van State ¹⁾ bestuurden van daaruit het Generaliteitsland Brabant.

Vanouds was het gewoonte geweest dat vertegenwoordigers van de bevolking controle uitoefenden op het beheer van de dorpskas. Zonder hun toestemming mochten drost en schepenen bijvoorbeeld geen leningen sluiten en geen nieuwe belastingen invoeren. De 22 mannen – twee uit iedere herdgang; er waren toen 11 herdgangen – vormden een soort gemeenteraad. Na de komst van de nieuwe

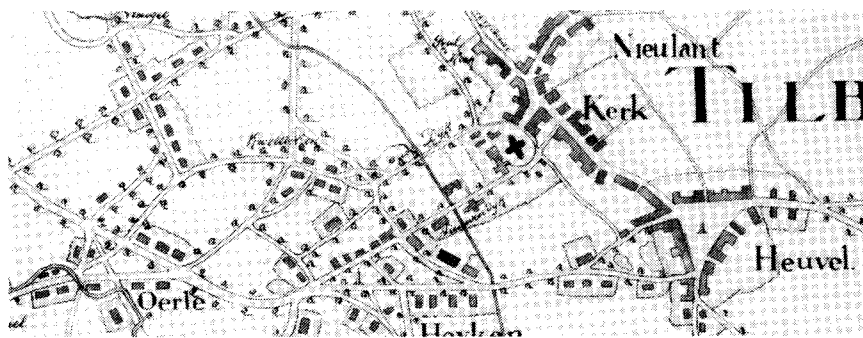
drossaard, Adriaan Bernagie, in 1680 waren drost en schepenen erin geslaagd de 22 mannen uit te schakelen. Zulke pottekijkers waren maar lastig, en voortaan hieven de zeven heren regenten naar eigen goeddunken allerlei belastingen. Tot een goede stemming onder de bevolking droeg verder niet bij dat er eind 1688 een nieuwe oorlog met Frankrijk was uitgebroken. Iedereen wist uit ervaring, dat een oorlog leidde tot hogere belastingen en dat men de kans liep op plundering door een van beide strijdende partijen. Met schrik dachten vele Tilburgers nog terug aan het jaar 1672, toen tijdens een markttag plotseling Franse ruiters waren komen opduiken en naar hartelust hadden geplunderd. Op 3 december 1688 verwoestten Franse cavaleristen acht dorpen in Kempenland. In november 1688 broeide er al wat in Tilburg; tot tweemaal toe werden er mensen aangeklaagd, omdat ze de schepenen uitgemaakt hadden voor ”schelmen”. Een nieuwe uiting van ongenoegen deed zich voor op de avond van Driekoningen van 1689.

Een brief met gevolgen

Cornelis Hendriksz. van Heijst (ook wel: van Hest) was een geregelde bezoeker van de herbergen van Cornelis Soffaarts en Peter Wijtens, allebei gelegen in de herdgang Kerk & Heuvel. Hij woonde in het ouderlijke huis aan de Kerkdijk, waar hij op 7 februari 1651 was geboren als oudste zoon van Hendrik Petersz. van Heijst en Maria Kievits. Uit een erfdeling uit 1684 blijkt, dat hij voor Tilburgse maatstaven niet onbemiddeld maar nu ook weer niet bepaald rijk was. Naast het ”grote” huis aan de Kerkdijk bezat hij nog wat perceeltjes land en een kleiner huis. Cornelis is nooit getrouwd geweest en stierf kinderloos in 1717. Welk

beroep hij heeft uitgeoefend is niet precies bekend; waarschijnlijk dat van koopman in wol en wollen stoffen. Hij reisde veel rond, wat er ook al op wijst dat hij zaken te doen had. Als hij in Tilburg verbleef, gebruikte hij de maaltijd in een herberg.

Daar beklagde hij zich in december 1688 over het financiële wanbeleid van drost en schepenen. Deze laatsten waren meinedig, en dit was hem bevestigd door dokter Paulus Scholt, die een tijdlang buiten de schepenbank was gehouden, maar onlangs weer daarin was opgenomen, opdat hij de 'vuiligheid' niet zou openbaren. Hij kon het zelfs bewijzen, anders mochten ze hem hangen. Tenslotte schreef hij een brief aan de drost, waarin hij vroeg om maatregelen. Kopieën waren bestemd voor de agent van de heer, met wie de drost overhoop lag, en om op de lindeboom midden op de Heuvel aangeplakt te worden. Via de gerechtsbode van het dorp liet hij deze brief – wij zouden nu zeggen "aangetekend" – verzenden. Vier dagen later, 9 januari 1689, werd Van Heijst door de drost gearresteerd en opgesloten in het huis van de eerste gerechtsbode (de oppervorster).

Fragment uit kaart van Hendrik Verhees, 1790 (kopie uit 1916).

Eén dag later wordt hij aan een eerste verhoor onderworpen. Zijn antwoorden zijn dan ontwijkend. Hij gelooft wel het een en ander te hebben gezegd, maar kan het zich niet meer precies herinneren. Hij houdt echter vast aan de inhoud van zijn brief. Zijn boosheid is trouwens nog niet gezakt: hij is goddeloos behandeld en als het zó moet, dan leeft hij nog liever in het land van de heidenen of de Turken dan in Tilburg.

Tijdens de ondervraging worden de papieren die Van Heijst bij zich heeft onderzocht en één stuk wordt in beslag genomen. De schepenen

vinden dat niemand zonder hun toestemming bevoegd is dergelijke boekjes onder zich te hebben. Het gaat om een cahier met de namen van de personen wonend in de herdgang Kerk & Heuvel die in 1688 zijn aangeslagen in de personele belasting. Van Heijst schrijft daarop een verzoekschrift aan de Raad van Brabant, een hoog rechtscollege dat in Den Haag zetelt. Hij wenst vrijgelaten te worden en wil zijn papieren terug. Op 27 januari 1689 vaardigt de Raad van Brabant een beschikking uit: de schepenbank van Tilburg & Goirle mag Van Heijst berechten, maar de papieren moeten meteen worden teruggegeven.

De juridische molens zijn dan al volop in beweging. Wij zullen ze niet en détail gaan volgen, maar volstaan met te zeggen dat procederen toen lang duurde en veel geld kostte.

De inhoud van de beschuldigingen

Van Heijst neemt het drost en schepenen kwalijk dat zij zoveel geld hebben geleend sedert 1672 is er meer dan *f* 100.000 opgenomen en daarover moet rente betaald worden (meestal 5%). Een daglo-

ner verdiende in die tijd per jaar, als hij continu werk had, 125 à 150 gulden. De plaatselijke belastingen zijn bovendien sterk gestegen, zowel die op huizen en landerijen als de z.g. personele omslag.

Voor de weefgetouwen moet nog eens apart betaald worden, en dat alles is gebeurd zonder toestemming van de Haagse overheid, terwijl ook de bevolking, zelfs niet de gegoeden daaronder, is geraadpleegd. Hij vindt dat het tijd wordt, dat het instituut van de 22 mannen in ere wordt hersteld. In totaal hebben de "borgemeesters" – dat zijn de ontvangers van het dorp Tilburg

– tussen 1672 en 1688 ongeveer *f* 400.000 opgehaald.

De regenten stelden zelf de aanslagen in de belastingen vast, en daarbij gingen ze heel willekeurig te werk. Vrienden en familieleden werden ontzien, anderen te hoog aangeslagen. In opdracht van de Staten-Generaal moesten de regenten in 1688 een hoofdgeld heffen van *f* 1,— per persoon, maar alleen al in de herdgang Kerk & Heuvel werden 40 personen niet op de lijst van aangeslagenen gezet. Daar zaten zeer vermogende lieden onder, o.a. een schepen, drie deurwaarders (een van hen was ook oppervorster en tollenaar), drie oud-borgemeesters enz. Anderen, die op de lijst als arm waren geboekt en volgens de wet dus vrijgesteld waren, moesten toch betalen.

De regenten trokken bovendien al jarenlang de inning van de accijns op het brood, die door de Staten-Generaal in 1654 was ingevoerd, aan het dorp. Zij regelden het zo, dat men aan het land *f* 2000 afdroeg en dat iedereen aan hen *f* 0,90 betaalde. Tilburg, aldus Van Heijst in zijn geschriften, was een grote plaats met honderden getouwen die duizenden mensen aan het werk hielden, en er woonden wel 14.000 mensen. Even rekenen leert ons, dat de regenten dus *f* 12.600 ophaalden en zo meer dan *f* 10.000 winst maakten op deze belasting. De procedure die Van Heijst hier beschrijft wordt "inpachten" genoemd, maar binnen het bestek van dit artikel kan ik daar niet verder op ingaan.²⁾ Het "inpachten" was voor de Haagse schatkist nadelig en voor de Tilburgse kas én voor de ingezetenen voordelig. Zonder "inpachten" zouden ze immers meer kwijt geweest zijn. Om deze reden was het "inpachten" verboden.

De gegevens die Van Heijst opvoert, zijn voor zover mogelijk, door mij gecontroleerd, en ze bleken correct te zijn. Hij overschat alleen het inwonertal. Haalde de borgemeester in 1660 jaarlijks nog zo'n *f* 16.000 aan belastingen op, rond 1685 was dat bedrag gestegen tot *f* 21.000 à *f* 23.000. Tijdens de oorlog van 1672-1678 had men inderdaad bijna *f* 100.000 moeten lenen om de commandanten van de doortrekkende legers tevreden te

kunnen stellen.

Bovendien eiste de Franse koning Lodewijk XIV nog een soort belasting, de contributie, die stipt op tijd moest worden betaald, anders riskeerde men dat het hele dorp in brand werd gestoken. De nieuwe leningen (in 1672 had Tilburg zeer weinig schulden) zorgden voor een rentelast van ongeveer f 5000 per jaar. De stijging van de ontvangsten van de borgemeesterskas is zo verklaard, maar waar bleef het overschot van het inpachten? Van Heijst vroeg zich dat ook af, en suggereerde dat drost en schepenen zichzelf daarmee hadden verrijkt.

Van Heijst gaat naar Den Haag

Van Heijst blijft negen maanden op het kasteel van Tilburg gevangen zitten. Na een vonnis van de schepenenrechtbank van Den Bosch wordt hij vrijgelaten om acht dagen later weer gearresteerd te worden. Zijn verblijf is nu een kerker, maar Van Heijst weet te ontsnappen en vlucht naar Den Haag waar hij zich wendt tot de Raad van State. Deze verneemt niet alleen dat drost en schepenen zich schuldig zouden hebben gemaakt aan machtsmisbruik, maar ook, wat erger is, dat 's lands schatkist te kort komt. De heren van de Raad vermoedden dat al enige tijd en zij achten nu de tijd gekomen om in te grijpen. Op hun bevel worden in 1691-1692 nagenoeg alle financiële bescheiden van het dorp Tilburg naar Den Haag overgebracht. Van Heijst zet zich aan het schrijven en stelt voor de Raad enige stukken op,³⁾ waarin alles in geuren en kleuren uit de doeken wordt gedaan. De financiële stukken worden ondertussen bestudeerd en de landsadvocaat wordt ingeschakeld. In 1693 concludeert de Raad van State, dat er inderdaad sprake is van misbruiken en dat de Tilburgse financiën niet correct zijn beheerd. Van Heijst heeft echter al eerder het consigne gekregen zich niet meer met deze zaak te bemoeien. De Raad van State neemt verder geen disciplinaire maatregelen tegen de drost en zijn schepenen, en het instituut van de 22 mannen wordt niet hersteld. Dat laatste zou pas in 1732, lang na de dood van drost Bernagie, gebeuren.

De maatregelen van 1695

Niet alleen uit Tilburg maar ook uit tal van andere plaatsen in Staats-Brabant kwamen in deze tijd berichten binnen over allerlei manipulaties van de lokale overheid met de landsbelastingen. In Den Haag kon men dit ook op een andere manier merken: de opbrengsten waren sinds ca 1680 lager dan verwacht mocht worden. Dat kwam zeer slecht uit, want de oorlog die in 1688 begonnen was, sleepte zich voort en onttaarde steeds meer in een financiële uitputtingsslag. In 1694-1695 worden daarom de belastingen in de Generaliteitslanden verhoogd, en er komen maatregelen die tot doel hebben de opbrengsten van de reeds bestaande belastingen te verhogen. De Staten-Generaal achten het in dit kader wenselijk, dat de financiële autonomie van de lokale overheden wordt beperkt.

In 1695 kwam er derhalve een verbod op het sluiten van geldleningen zonder voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal, terwijl de hoogte van de plaatselijke belasting op landerijen en huizen voortaan in Den Haag zou worden vastgesteld. Locale besturen die zich daar niet aan hielden, werden zwaar beboet.

Van Heijst moet een veer laten

Cornelis Hendriksz. van Heijst procedeerde ondertussen voort; hij moest wel, want er liep nog steeds een aanklacht tegen hem wegens smaad. Het is heel wel mogelijk dat drost en schepenen en vele andere Tilburgers erg op hem gebeten waren, omdat hij uit de school had geklapt. In 1699 kwam er tenslotte een vonnis af, dat Van Heijst ten dele in het gelijk stelde, maar de rekening van de advocaat loog er ook niet om: f 318 en 3 stuivers. Van Heijst kon dat niet betalen. Een paar maal vraagt hij om uitstel, en het is opvallend dat de secretaris van Tilburg, Anthonie Vereyck, dan een goed woordje voor hem doet. Van Heijst was namelijk wel érg goed geïnformeerd en uit anderen hoofde is bekend, dat drost en secretaris elkaars tegenspelers waren.⁴⁾ Is de ongehuwde Van Heijst, die geen vrouw en kinderen had om voor te zorgen en dus

wel wat kon lijden, als een pion door secretaris Vereyck naar voren geschoven om vervolgens door drost Bernagie te worden geslagen? Hoe dan ook, het "grote" huis aan de Kerkdijk wordt kort na 1700 bij executie verkocht en, als Van Heijst op 67-jarige leeftijd in 1717 sterft, erft zijn broer alleen wat waardeloze stukjes land (heide en uitgestoken putten) en het kleine huis aan de Kerkdijk.

Noten

- 1) De 17de eeuwse Raad van State is niet te vergelijken met de hedendaagse Raad van State.
- 2) Ik heb over de belastingen geheven in de Meierij van Den Bosch tussen 1648 en 1794 een boek geschreven, dat eind 1984/begin 1985 zal verschijnen. Ofschon het belastingstelsel toen niet zo ingewikkeld was als thans, is het ondoenlijk hier in kort bestek uiteen te zetten, hoe het in elkaar zat.
- 3) Archief Tilburg, z.g. oud-administratief gedeelte, nr. 161.
- 4) Brief van R. Peeters (Gemeentearchief Tilburg) aan schrijver dezes d.d. 4 februari 1982.

Bronnen

Archief Tilburg, z.g. oud-administratief en z.g. oud-rechterlijk gedeelte.
Collectie Doop, Trouw- en Begraafboeken Tilburg.
Archief Raad van Brabant (Rijksarchief Noord-Brabant).
Archief Raad van State (Rijksarchief Noord-Brabant).

Cornelis Hendriksz. van Heijst maakte in 1689 kennis met de willekeur van de drossaard van Tilburg, toen hij zich kritisch uitliet over de wijze, waarop Tilburg bestuurd werd. Na twee maal op het kasteel gevangen te hebben gezeten vluchtte hij naar Den Haag om zich bij de hoogste autoriteiten te beklagen. In een van zijn geschriften rijmde hij (het was zeker geen groot dichter):

"Soo myn gevanckenis den drossaert wel vergaet
Leeft de gemeijnt * helaes in een seer slechten staet
Want daer 't geweld maer geeft en 't recht leijt onder voet
Druckt het den onderdaen in voor en tegenspoet"

* gemeijnt = het volk van Tilburg